

SOUHRN:

Práce se zabývá procesem pronikání a doklady emfyteutického práva v Čáslavské provincii ve středověku. Tuto oblast můžeme přibližně vymezit pásmem Železných hor ze severu, z jihu pak řekou Sázavou. Zde působilo několik významných pozemkových vrchností, jako kláštery vilémovský, sedlecký a želivský, zvláště významná byla kolonizační činnost Lichtenburků, která se v oblasti rozvíjela od konce první poloviny 13. století. Lichtenburkové přišli do oblasti ze severozápadních Čech, z kontaktního území Českého státu, kde jsou doloženy jejich poměrně rané emfyteutické smlouvy a vůbec se předpokládá pronikání časných forem německého práva.

Toto středověké právo, označované občas v písemných pramenech jako „stabilní a pevné“ s sebou přinášeli noví osadníci, kolonisté z oblasti dnešní západní Evropy (také z Nizozemí), kteří s sebou přinášeli kromě nových znalostí kultivace krajiny (odvodňování, přeměna lesa v pole) také právní zvyklosti, kterými si upravovali právní vztahy při zakládání vesnic. Nebyli to jenom zemědělci, ale i jiní specialisté, především horníci, kteří s sebou přinesli technologie dobývání barevných kovů. Protože k nám přicházeli z jihozápadu (Porýní, Bavorsko) a severozápadu (Slezsko) hovoří nejstarší listiny o německém právu, později právu emfyteutickém.

Zkušenosti těchto osadníků a horníků se projeví v období gründerského podnikání a budování stříbrnosného dominia Lichtenburků na Čáslavsku. Dobře to můžeme vidět na listinách pro město Brod jakožto jednoho z center těžby stříbra na Vysočině. Samostatnou otázkou je uplatnění emfyteuse v oblasti německobrodského rudního okrsku, kde je doložen příliv německých horníků.

Další doklady emfyteuse můžeme nalézt v diplomatářích jednotlivých klášterů, zvláště vilémovského a pak Vyšehradské kapituly. Obě tyto církevní instituce totiž rozvíjely hojné kolonizační aktivity v okrajových částech Čáslavska, v centrálních partiích Vysočiny.

Sledování nástupu německého práva ve sledovaném území Čáslavského kraje ukázalo jeho již běžný výskyt v polovině 13. století, kdy je výslovně doložena jeho mladší forma, emfyteuse. Jeho existence ve starší fázi 13. století je doložena jen nepřímě. Tak například je to otázka imunizování velkých klášterů v oblasti (Vilémov, Sedlec) nebo jednotlivé dochované smlouvy dokládající vznik klášterního velkostatku (Vilémov, Sedlec a Želiv, ale i Drobovice). Nutnost hospodárněji využívat pozemkový majetek s sebou nesla potřebu scelování majetkových domén a zvyšování výnosů z nich. Protože řada pozemkových vrchností, ať světských, tak církevních, byla ve sledovaném, předhusitském období zadlužena, lze předpokládat snahu zvyšovat výnosy, čehož se dalo dosáhnout převodem naturální renty na

peněžní v souvislosti se zavedením emfyteuse.

Přestože výslovných dokladů, emfyteutických smluv se dochovalo jen několik, ojedinělé zmínky či nepřímé doklady svědčí o převládnutí emfyteuse v oblasti nejpозději v průběhu 14. století. Ostatně je třeba vzít v úvahu, že tato oblast, byla stejně jako celé Čechy postižena ještě na konci 13. století škodami způsobenými cizími vojsky po bitvě na Moravském poli. Existence řady pustých vesnic, či celých oblastí (Bojanovský újezd) vyvolávala otázku, zdali tyto obnovit. Pokud ano, je použití emfyteuse k novému uspořádání plužiny, vzniku vesnické samosprávy, velmi pravděpodobné, v případě celého bojanovského újezdu jisté.

Období pronikání německého práva do oblasti je spojeno nejenom s kolonizací venkovských oblastí a převodem již existujících vesnic na německé právo, ale také se vznikem měst, které prodělalo bouřlivý rozvoj ve 13. století. Nejstarší doklad emfyteutické smlouvy je z roku 1252, poté již rychle následují další, známá je emfyteutická smlouva o založení poddanského městečka Ronova nad Doubravou Lichtenburky v r. 1307.

Lze říci, že ve sledované oblasti jsou doložené již vyspělé formy německého práva, emfyteuse, jak o tom svědčí smlouva z r. 1252. Poměry tohoto období líčí Kronika Jindřicha Řezbáře o založení žďárského klášteřa, tento pramen svědčí pro běžné používání emfyteuse kolem r. 1250. To ukazuje na průnik kolonizačních aktivit do této periferní lesnaté oblasti Čáslavska.

Emfyteuse, přesněji řečeno emfyteutické právo, jako mladší, vyhraněná forma německého práva představoval ve 13. století smluvní vztah mezi pozemkovou vrchností a poddanými umožňující jim dědičné a nerušené držení statku a k ní příslušející půdy – rustikálu. Pozemkovou vrchnost představovali často velcí (ovšem i drobní) feudálové, církevní instituce, ale i panovníci.

Nejednalo se ovšem jenom o vznik nových vesnic na novém, německém právu, ale také o postupné převedení těch stávajících, kdy změna naturální renty na peněžní, spojená s nástupem emfyteuse, si vynutila strukturální přestavbu krajiny, změnu uspořádání polí, jehož výsledkem byl zánik některých vesnic ve prospěch sousedních, jako jeden z výsledků podivuhodných změn, které přineslo 13. století.

Historické kořeny emfyteuse sahají do oblasti antického středomoří. Slovo pochází z řečtiny a znamená povinnost obdělávat, zvláště pak osazovat a zlepšovat pozemek. Její spolehlivě sledovatelné kořeny sahají minimálně do období řecké kolonizace, kdy jednotlivá řecká města na březích Středoziemního moře pod vlivem námořního obchodu zakládaly druhotné osady kolonie na pobřeží v pustých místech. Samotná základní myšlenka tohoto

právního nástroje spočívá v osazování pusté, dosud neobdělané půdy, její rozdělení, tedy vyměření a následně dlouhodobé obdělávání, tedy zlepšování.

Příchod nových osadníků byl podnícen snahou kultivovat krajinu, zvyšovat výnosy z ní. Využití možnosti skrývající se v lesních masivech, ať jejich přeměnou v pole nebo jejich rudného bohatství. Také na Čáslavsku je možné pozorovat „konec starých časů“ spočívající v postupném zanikání původní správní soustavy hradišť a nástup nové fiskální, a nejenom této formy ústřední správy. Příkladem je vznik města Čáslavi, emfyteutickou lokací, zčásti na neosídleném místě. Emfyteuse jako vhodný právní nástroj těchto změn představovala zvláště v listinné podobě vhodný substrát, který provedené změny zaznamenal, určil jak mají vypadat, jak provést v praxi, ale také stabilizoval nové právní poměry do budoucnosti.

Záměr založit nové vesnice v rámci kolonizace se ne vždy podařil, jak o tom svědčí roztroušené zaniklé vesnice zarostlé lesem, rozorané v polích anebo celé oblasti pokryté v dnešní době lesem, jako je Dražanská vysočina, která byla v průběhu 13. století odlesněna nově vysazenými vesnicemi v rámci kolonizačně podnikatelských aktivit století velké změny. Po jednom nebo dvou stoletích z nich život náhle nebo postupně vyprchal a reliktů jejich parcel zakonzervované lesem představují hmotný doklad nástupu emfyteuse.

Stejně tak jsou známa sídliště emfyteuticky založená, které byly krátce po svém vzniku a vyměření přesunuty rozhodnutím pozemkové vrchnosti na jiné, obvykle nepřilíživě vzdálené místo a původní lokační sídliště pokrýval les nebo pole. Ukázkovým příkladem tohoto jevu, doloženým ve vzácné shodě jak listinnými prameny, tak archeologickým výzkumem je vysazení Bylan, vesnice sedleckého kláštera a trhové vsi, později městečka Žďáru stejnojmenným cisterckým klášteřem.

Nejednalo se ovšem jenom o vznik nových vesnic na novém, německém právu, ale také o postupné převedení těch stávajících, kdy změna naturální renty na peněžní, spojená s nástupem emfyteuse, si vynutila strukturální přestavbu krajiny, změnu uspořádání plůžiny, jehož výsledkem byl zánik některých vesnic ve prospěch sousedních, jako jeden z výsledků podivuhodných změn, které přineslo 13. století. Doklady toho, že na dnešním vesnickém katastru stávaly ve středověku vesnice dvě, nejsou vůbec neobvyklé, stejně jako skutečnost, že před rokem 1400 jedna z nich zanikla ve prospěch té dnešní.

Představa, že nejstarší prvky německého práva, později emfyteuse v oblasti lze spojit s imunitami panovníka pro velké církevní ústavy, se ve sledované oblasti nepotvrdila. Exempční listina pro vilémovský klášter sice obsahuje zmínku o usazování na území kláštera, ale na území žďárského kláštera je imunita z r. 1272, když při jeho založení v pomezí lese v roce 1252 jsou uvedeny postupy již pro emfyteusi obvyklé. Je tedy patrné, že emfyteuse

byla od poloviny 13. století obvyklá, a imunitní listiny představovaly skutečně jen vynětí církevních vrchností z pravomocí beneficiárních úředníků, proces, který se urychlil po roce 1222, po velkém privilegii pro církev. Prvky německého práva v nich uvedené, znamenají jejich použití v běžném životě, nikoliv jejich časnou formu.

Nepřekvapí objevení se prvních dokladů emfyteuse kolem poloviny století velké změny, kterou bylo 13. století, kdy do centrálních partií Vysočiny dorazili horníci z německých krajin i jiné skupiny obyvatelstva, kteří s sebou přinášeli nové právní zvyklosti. Právě pronikání raných forem německého práva, nejenom emfyteuse, představuje problém zkoumání obtížně řešitelný pro nedostatek pramenů.

To je vidět na příkladu známé listiny vymezující farní obvod v Rynárci na Pelhřimovsku, kdy jde patrně o doklad přebírání jednotlivých prvků německého práva (lánů) v této oblasti.

Stejně tak existence Lhot je považována za doklad lhotního zřízení, které přinesly emfyteutické smlouvy ve vyspělém 13. století, ovšem jejich nejstarší doklady ukazují na možnost přebírání právních prvků ze Západu, do prostředí českomoravského pomezí.

Existence rozsáhlých kolonizačních újezdů v Čáslavské provincii ještě před rokem 1250, jako je libický újezd, dále les v zakládací listině Drobovické komendy z r. 1242, stejně tak les v místech zdárského kláštera ukazují, že kolonizační činnost a s ní spojený rozsáhlý nástup emfyteuse ještě nedoznala svého běžného rozšíření.

Pokud lze srovnat časový nástup vyhraněných forem emfyteuse v písemných pramenech a s tím související zahájení reorganizace zemědělské krajiny jinde v Čechách, především v takzvané staré sídelní oblasti, na jejím samém okraji (z geografického hlediska) leželo jádro statků vilémovského kláštera, tak výzkum ji doložil jako pokročilejší formu, kdy od jeho objevení v příhraničních oblastech Moravy a krátce poté i Čech, se emfyteuse měnila, konkretizovala a šířilo se její použití i v oblastech bez vazby na přicházející etnický německý obyvatelstvo. Jeho osídlení je spolehlivě doložené na panství vilémovského kláštera v souvislosti s exploatací stříbra jižně od Havlíčkova Brodu, ale i v okolí Vilémova a na Čáslavsku. V užším slova smyslu, nikoliv ve smyslu Čáslavska jako kraje, se německé obyvatelstvo uplatnilo až v souvislosti s rozvojem těžby stříbra v Kutné Hoře na přelomu 13/14 století.

Sledovaná oblast bývalé Čáslavské provincie je značně rozsáhlá, již samo užší Čáslavsko jako oblast širšího údolí řeky Doubravy, hřeben Železných hor, směrem z Čáslavska vybíhající Bojanovský újezd představuje podnětný region ke sledování kolonizačních procesů a s ním spojených nástupů emfyteuse. Samostatný problém mimo

rámec vlastní zkušenosti autora představuje hornická činnost v jihlavském a německobrodském rudním okrsku spojená s masivním přílivem nových obyvatel, nejenom horníků, ale i obyvatel nově vznikajících případně obnovovaných, znovuvysazovaných vesnic, kteří představovali personální substrát emfyteutických procesů.

Třinácté století proneslo řadu změn proběhnuvších v poměrně krátkém období jednoho století, nicméně jeho důsledky jsou patrné dodnes. Krajina se změnila, došlo ke stabilizaci sítě sídel v krajině do dnešní podoby, vznikla města, která jako centra přetrvala doposud. Změnami prošlo především zemědělství, převedení středověké vesnice na emfyteutické právo umožnilo přesnější a přehlednější výměru a následnou správu daní. Krajina se zalidnila, nové právo přineslo zejména dědičnou držbou prvek právní jistoty na smluvním podkladě a to v písemné podobě, což dříve vůbec nebylo běžné. Emfyteuse, jako nové právo tyto změny zajišťovalo, dávalo jim právní rámec. Středověké poměry se zpočátku pomalu, již na konci dvanáctého století, poté čím dál rychleji začaly měnit. Právo kolonistů bylo nejenom formální stránkou, nýbrž i hybatelem těchto změn. Obzor středověkých Čech, skrytý očím Západu za hradbou pohraničních lesů, se začal otevírat.